

Toplumsal Dilbilim Işığında İki Dillilik ve Çift Dillilik Olgularının Arapça Öğretimine Etkisi

The Effects of Bilingualism and Diglossia on Arabic Language Teaching in the Light of Sociolinguistics

Muhammet ABAZOĞLU*

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu
Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı, Kilis, Türkiye.

E-mail: muhammet.abazoglu@kilis.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-2153-3909>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Muhammet ABAZOĞLU,
Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu
Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı, Kilis, Türkiye.

Submission/Başvuru:
02 Ocak/January 2025

Acceptance/Kabul:
31 Mayıs/May 2025

Citation/Atıf:
ABAZOĞLU, Muhammet. "Toplumsal
Dilbilim Işığında İki Dillilik ve Çift Dillilik
Olgularının Arapça Öğretimine Etkisi."
Istanbul Journal of Arabic Studies
(ISTANBULJAS) 8, no. 1 (2025): 169-190.

Öz

Modern dilbilim kuramlarının insan dilini ele alma perspektifleri tarihsel gelişimde sürekli güncellenmiştir. Dilbilimin modern dönemde temel düşüncesini oluşturan ve Ferdinand de Saussure'nin başını çektiği yapısalcılık kuramı, dilin kendisine odaklanarak diğer etkenlerle ilgilenmemiştir. Zamanın ilerlemesiyle dilbilim kuramları da gelişmiş ve sadece dile odaklanmak yerine toplumla olan ilişkisi de gözetilmiştir. Bu sayede insanın düşünce yapısı, sosyal yaşamı, kültürü, örf ve gelenekleri toplumsal dilbilim açısından büyük önem arz etmiştir. Günümüzde önemli bir yere sahip olan toplumsal dilbilim sadece dilin kendisini araştırmakla kalmamış, eğitim politikalarının da önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu çalışmada toplumsal dilbilimin tanımı ve kapsama alanları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu alanlar arasında önemli yere sahip *iki dillilik* ve *çift dillilik* olguları ise çalışmanın merkezini oluşturmuştur. Başta ikisi aynı zannedilen bu iki olgunun tanımı yapılmış, aralarındaki kavramsal benzerlik ve tanım karmaşıklığına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ardından Arapça öğretimi bakımından etkileri araştırılmıştır. Toplumsal birer olgu olan iki dillilik ve çift dilliliğin öğrenciler üzerinde oluşturduğu etkiler elde edilen verilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Arapça öğrenen öğrencilerin bizzat kullanımlarından ele edilen verilere göre, bu iki olgunun ses, biçim, cümle ve anlam olmak üzere dilin esas seviyelerinde etkili oldukları görülmüştür. Bu olgular dile aşinalık açısından kolaylık sağlasa da akademik Arapçayı öğrenme konusunda bazen olumsuz yansıdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve edebiyatı, toplumsal dilbilim, iki dillilik, çift dillilik, Arapça öğretimi.

Abstract

The perspectives of modern linguistic theories on human language have been continuously updated in historical development. The structuralist theory, which forms the core idea of modern linguistics and was led by Ferdinand de

Saussure, focused on language itself and did not consider other factors. As time progressed, linguistic theories evolved, and rather than focusing solely on language, the relationship between language and society was also taken into account. This shift highlighted the importance of human thought structures, social life, culture, customs, and traditions in sociolinguistics. Today, sociolinguistics, which holds an important place, not only investigates language itself but also plays a significant role in educational policies. This study provides information on the definition and scope of sociolinguistics. Among these areas, the phenomena of bilingualism and multilingualism, which hold significant importance, form the core of this study. Initially, the definitions of these two phenomena, which are often considered the same, are provided, and an effort is made to clarify the conceptual similarities and definitional complexities between them. Then, their effects on Arabic language teaching are examined. The effects of bilingualism and multilingualism, as social phenomena, on students are explained through the data obtained. According to the data collected from the students who learn Arabic, these two phenomena were found to have an impact on the fundamental levels of language, such as sound, form, sentence structure, and meaning. While these phenomena may ease familiarity with the language, it was concluded that they negatively affect the learning of academic Arabic.

Keyword: Arabic language and literature, sociolinguistic, bilingualism, diglossia, teaching Arabic.

Extended Abstract

The terms "diglossia" and "bilingualism" overlap due to varying opinions among linguists regarding them. The term "diglossia" refers to the existence of two linguistic levels within a single linguistic environment, meaning a language for science and thought, and another for everyday life. The term "bilingualism" is also applied to this concept. However, the term "diglossia" is more commonly used to describe two different languages. Thus, we see the interchangeability of the terms "diglossia" and "bilingualism," depending on the perspectives of linguistic schools and individual orientations. We adopt the concept of diglossia as the existence of two languages stemming from a single source within a linguistic community: a high language used in literature, culture, and formal contexts, and another language used in popular communication within markets and general social relationships, such as Modern Standard Arabic and dialects. This study aims to explore the relationship between these two phenomena and Modern Standard Arabic as the language of instruction in Turkish universities in light of social linguistics.

The purpose of this research is primarily to examine the discussion of similarities between the concepts of bilingualism and diglossia. Additionally, it aims to provide the most reasonable assessment by addressing the complexity of definitions. Furthermore, it seeks to demonstrate the effects of these two phenomena on Arabic instruction, the misconceptions they cause, and their overall negative aspects. The study focuses on bilingual and diglossic individuals among undergraduate students in the Department of Arabic Language and Literature at Kilis 7 Aralık University. The results from this student group, as a sample, may also be valid for other Arabic teaching, Arabic translation, and theology faculties in Turkish universities where students are studying Arabic preparation programs.

In the study conducted on bilingualism and diglossia, a survey method related to the field has been used. Prominent books, articles, and papers written in Turkish, Arabic, and English in this area were examined concerning the opinions of linguists regarding the theory. By using a comparative method to analyze these opinions, an attempt was made to reach a common conclusion by resolving their similarities and differences. To assess the effects of bilingualism and diglossia on students of Arabic language and literature, indirect notes were collected from students during classes. These notes, which constitute the data of the study, were analyzed according to the phonetic, morphological, syntactic, and semantic levels of the language.

In this study, sociolinguistics is discussed, and the topics of sociolinguistic research are outlined to explain how this field defines its scope of study. The subjects included in its scope are briefly highlighted, and short explanations are provided for the concepts. First, it should be noted that the dynamic aspect of language and the active individual in society expand the scope of sociolinguistic studies day by day. In today's world, the development of communication technologies and the rapid progress toward a global village emphasize the need for sociolinguistics. Unlike structuralism, which tends to idealize every behavior, sociolinguistics demonstrates an inclination to value emotions, thoughts, and especially individual differences, thereby socializing along with the society it values.

During the course of the study, the definition of sociolinguistics was initially provided. By utilizing various studies, the most precise definition, which states that "it examines language in relation to society," was reached. Following this, several areas of sociolinguistics were addressed. These are as follows:

1. Speech Event
2. Speech Transformation
3. Linguistic Convergence
4. Bilingualism & Diglossia
5. Language Policy & Language Planning
6. Social Dialects

Afterwards, the focus was placed on the concepts of Bilingualism & Diglossia, which are the subject of our study, and information was provided regarding their position in Arabic. It was explained how these concepts pose significant challenges in teaching Academic Arabic, specifically Fusha Arabic. The study then aimed to prove these difficulties with examples collected directly from our students. The

paper demonstrates how students, under the influence of these two concepts, made incorrect transfers in the stages of phonology, morphology, syntax, and semantics.

As a result, we can say the following: Bilingualism and multilingualism have a dual impact on individuals whose native language is Arabic and those who learn Arabic as a foreign language. While they make positive contributions in terms of language aptitude, it has been observed that they also have a negative impact on learning the academic and formal aspects of the language. The study focused on these negative effects, investigating their reflections on students who possess bilingual and multilingual characteristics. The types of incorrect transfers made by the students were observed through direct monitoring and tracking methods. The use of dialect by some students leads them to believe that learning colloquial Arabic (Ammiyya) is easier, which in turn motivates them to pursue it. This has been observed to create a significant barrier in their path to learning academic (Fusha) Arabic. Therefore, it has become one of the reasons for their linguistic incompetence. On the other hand, bilingualism and multilingualism have been identified as linguistic phenomena that threaten academic (Fusha) Arabic and make its teaching more difficult. This study is thought to shed light on other studies in the field of Arabic language education and potentially encourage research in other sociolinguistic fields within the context of Arabic teaching.

Toplumsal Dilbilim Işığında İki Dillilik ve Çift Dillilik Olgularının Arapça Öğretimine Etkisi

GİRİŞ

Dil, etkileyen ve etkilenen canlı bir varlık olması hasebiyle bütün dünya dilleri arasında belli oranlarda çatışmalar gerçekleşir. İki dilsel olguya dayanarak, bu çatışmalar yabancı diller arasında gerçekleştiği gibi, tek bir dilsel çevre içinde de meydana gelebilir. Bu dilsel olgular toplumsal dilbilimde “iki dillilik” ve “çift dillilik” olarak bilinir. Bu minvalde; siyasi, dini, ekonomik, sosyal ya da milliyetçilik gibi etkenlerden ötürü bir toplum içinde iki farklı dil kullanılabilir. Bunun yanında tek bir dilin iki farklı seviyesi de o çevrede görülebilir. Bu toplumsal gerçeklik bireylerde anadilin yanı sıra ikinci veya daha çok dil öğrenme olanağı sağlar.

Dil, ses, biçim, cümle ve anlamdan oluşan, insanlar arasında iletişim görevi gören bir sistemdir. Ancak dilin işlevinin sadece bunlardan sınırlı olmadığı aynı zamanda psikolojik ve toplumsal boyutlar gibi iletişim için vazgeçilmez bazı hususları da taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim klasik ve modern dilbilimciler de dilin tanımını yaparken bu olgulara vurgu yapmışlardır. Bu tanımlardan bazı örnekler şu şekildedir:

“Dil, İnsan düşüncesinin temelini ve toplum yapısının şeklini oluşturur”¹, “İnsanların duygu ve düşüncelerini aktarmak ve amaçlarını ifade etmek için kullandıkları seslerdir”², “Dil, seslerden oluşan fiziksel ve toplumsal bir kurumdur”³.

Bu tanımlara bakıldığında anlaşıyor ki, dil olmadan insan medeniyetinden bahsetmek söz konusu değildir. Aynı zamanda toplumdan bağımsız bir dil düşünmek de mümkün değildir. Dil, insan aklıyla orantılı gelişir, ses, biçim ve sözdizimi olmadan önce psikolojik ve sosyolojik bir olguyu teşkil etmektedir⁴. Durum böyle olunca, modern dilbilimin dayandığı en önemli alanların başında sosyal bilimler gelmiştir. Dilbilim, başta psikoloji ve sosyoloji olmak üzere antropoloji, genetik, genel yaşam bilimi, konuşma patolojisi, tarih ve coğrafya gibi bütün sosyal bilimler

¹ Steven R. Fischer, *Dilin Tarihi*, çev. Muhtesim Güvenç, 4. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 173.

² Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2. bs. (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1952), 1:33.

³ Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, 10. bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 32.

⁴ Enis Fureyha, *el-Lehecât ve Uslûbu Dirâsetiha* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1989), 73.

alanlarından dilsel konuları incelerken onlardan istifade etmiştir ⁵. Nitekim dil içindeki lafız ve anlamlar incelenirken dil dışı olan sosyal ve kültürel boyutlar da bir bütün olarak ele alınmalıdır. Dilin toplumla olan ilişkisi yeni ortaya çıkmış bir konu değildir. Çok eskilere dayanan dil toplum ilişkisi, dilin gelişimi, dillerin çatışması ve dillerin lehçelere ayrılması gibi birçok dilsel konu, dil toplum ilişkisini yansıtmaktadır⁶. Ancak modern dönemde dilbilimin yeni metotları çerçevesinde dilin sadece sosyal boyutunu ele alan toplumsal dilbilim (sociolinguistic) ortaya çıkmıştır.

Dilbilim terminolojisi bünyesinde toplumsal dilbilimin alt dallarından olan bu iki kavramın tanımına kısaca bakacak olursak “*İki Dillilik / Bilingualism*”: Bir kişinin anadilinin yanı sıra başka bir dil konuşması durumudur. “*Çift Dillilik / Diglossia*” ise: Tek bir dilin üst seviyesi (resmi akademik dil) ile alt seviyesi (lehçe) gibi iki farklı seviyesinin kullanılmasıdır. Bu iki kavram ileriki bölümlerde detaylı şekilde ele alınacağı için burada sadece özet bilgi ve kısa tanımlamalarla yetinilmiştir.

Öte yandan bu iki kavramın pedagojik açıdan ele alınması güncel hayatımızda son derece önem arz eden bir durumdur. Zira dilbilimin toplumla ilişkisini araştıran toplumsal dilbilim ve alt dalları olan iki dillilik ve çift dillilik olgularının dil öğretimi açısından olumlu ve olumsuz yönleri bu sayede daha iyi anlaşılır ve buna göre gerekli metotlar geliştirilebilir.

Amaç ve Kapsam

Bu araştırmanın amacı, başta iki dillilik ve çift dillilik kavramları arasındaki benzerlik tartışmasını incelemektir. Bunun yanı sıra tanım karmaşıklığına değinerek en makul değerlendirmeyi yapmaktır. Ayrıca bu iki olgunun Arapça öğretimindeki etkileri, yol açtıkları yanlış aktarımları ve genel olarak olumsuz yönleri göstermektir. Nitekim bu konu kapsamında daha önce yapılmış çalışmaların iki dillilik, çift dillilik ve çok dillilik gibi olguları araştırırken, dil öğretiminde genelde olumlu yönlere odaklandıkları görülmüştür. Bu çalışmada ise, bu olguların dil öğreniminde avantajlı yönlerinden ziyade dezavantajlarını kapsamaktadır. Çalışma Kilis Yedi Aralık Üniversitesi Arap dili ve edebiyatı bölümü lisans öğrencilerinden iki dilli ve çift dilli olan bireylere odaklanmaktadır. Bir örnek teşkil eden bu öğrenci grubu üzerindeki sonuçlar, Türk üniversitelerindeki diğer Arapça öğretmenliği, Arapça mütercim tercümanlık ve ilahiyat fakültelerinde Arapça hazırlık okuyan öğrenciler için de geçerli bir kapsama alanı olabilir.

⁵ Mahmûd es-Sa‘rân, *İlmü’l-Luga, Mukaddime li’l-Kâri’i’l-‘Arabî* (Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, ts.), 69.

⁶ Ali Abdolvâhid Vâfi, *el-Luga ve’l-Muctema*, 4. bs. (Kahire: Mektebetu Ukâz, 1983), 163.

Yöntem

İki dillilik ve çift dillilik üzerine yapılan bu çalışmada alanla ilgili tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu alanda yazılmış Türkçe, Arapça ve İngilizce kaynaklardan öne çıkan kitap, makale ve bildiri olmak üzere kuramla ilgili dilbilimcilerin görüşleri incelenmiştir. Çalışmada öncelikle genel anlamda dilbilim alanlarından olan toplumsal dilbilim ve ona bağlı alt dalları anlatılmış, çalışmanın ana konusu iki dillilik ve çift dillilik olguları farklı dilbilimcilerin görüşlerince değerlendirilmiştir. Batılı, Türk ve Arap dilbilimcilerin konuyla ilgili aralarındaki tanım karışıklığı incelenmiştir. Karşılaştırma yöntemiyle aralarındaki benzer ve farklı yönler çözümlenerek, “iki farklı dil” ve “bir dilin üst-alt seviyeleri” şeklinde net bir açıklama sunulmaya çalışılmıştır. İki dillilik ve çift dillilik olgularının Arap dili ve edebiyatı öğrencileri üzerindeki etkilerini değerlendirmek için, öğrencilerden dersler esnasında dolaylı olarak notlar toplanmıştır. Çalışmanın verilerini oluşturan bu notlar dilin ses, biçim, cümle ve anlam seviyelerine göre incelenmiştir.

Konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında, Türk üniversitelerinde Arapça eğitimiyle ilgili iki dillilik ve çift dillilik hakkında bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu çalışmalardan, Bican’ın “*İki Dilliliğin Tanımlanması: Kuramsal Tartışmalar ve Güncel Yaklaşımlar*” adlı çalışması incelendiğinde, iki dillilikle ilgili uluslararası alan yazında yer alan yaklaşımlar, tanımlar, ölçütler ve tartışmalar ele alınmış ve kavram temel boyutları ile tanıtılmaya çalışılmıştır ⁷. Abukan’ın “*İki Dillilik ve İki Dilliliğin Boyutları*” adlı çalışmasında da iki dillilik olgusunun tanımına odaklanılmış, dil öğretimiyle ilgili çalışmalarda iki dillilikle ilgili tanımlamaların daha iyi anlaşılması ve hangi tanımın hangi boyutta ele alınması gerektiği üzerinde durularak iki dillilikle ilgili boyutlara açıklık getirilmeye çalışılmıştır ⁸. Ateşal’ın “*İki Dillilik ve Çift Dil*” adlı çalışmasında ise, iki dillilik ve çift dillilik tanımları yapılmaya çalışılmış, iki dilli ve çift dilli insanlarda bulunması gereken temel kriterler ve nitelikler hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır ⁹. Kâyed Mahmûd’un “*el-‘Arabiyyetu’l-Fusha beyne’l-İzdivâciyyeti’l-Lugaviyye ve’l-Sünâ’iyyeti’l-Lugaviyye*” adlı çalışmasında ise, her iki kavramın tanımı yapılmaya çalışılmış, bu olguların oluşumundan ve çeşitlerinden uzunca bahsedilmiştir. Ayrıca Fusha Arapça üzerinde etkilediklerinden söz edilmiştir. Ancak buna dair spesifik bir örnek sunulmamaktadır. Burada dilbilimcilerin görüşlerine dayanarak bu iki olgunun Fushaya nasıl zarar verdikleri ve dilde yaratıcılığı ortadan kaldırdıkları

⁷ Gülşat Bican, “İki Dilliliğin Tanımlanması: Kuramsal Tartışmalar ve Güncel Yaklaşımlar,” *Ana Dili Eğitim Dergisi* 5, no. 2 (2017): 353-366.

⁸ Memet Abukan, “İki Dillilik ve İki Dilliliğin Boyutları,” *Ana Dili Ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Üzerine Araştırmalar* içinde, ed. Abdullah Şahin (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021), 112-43.

⁹ Zeynep Ateşal, “İki Dillilik ve Çift Dil,” *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 7 (2017): 1-12.

anlatılmıştır¹⁰. Ebu Muğnem “*Eb’âdu’l-İzdvâci’l-Lugavi fî Ta’lîmi’l-L-ugati’l-‘Arabiyye li’n-Nâtikîne bi Gayrihe, Dirâsetun Tahliliyye İhsâ’iyye*” adlı çalışmasında ise, çift dilliliğe odaklanılmıştır. Çift dillilik kavramının tanımı yapılmış ve Arapça öğretiminde etkisinden bahsedilmiştir. Yazar çift dilliliğin akademik Arapça öğretiminde olumlu olabileceğini öne sürmüştür. Ürdün Üniversitesi Diller Merkezi’nde uyguladığı nicel bir araştırma sonucu, Âmmicenin Arapça öğretiminde faydalı olabileceğini savunmuştur¹¹.

Yapılan önceki çalışmalarda genellikle bu iki olgunun tanımı ve dilbilim alanında konumlarından bahsedildiği görülmüştür. Halihazırda ele alınan bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak hem İki dillilik hem de çift dillilik olguları ele alınmıştır. Bununla beraber alanda bu iki olgu hakkında oluşan tanımlama karmaşıklığına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türk üniversitelerinde iki dilli ve çift dilli diyebileceğimiz öğrencilerin Arapça eğitiminde yaratmış oldukları etkiler spesifik örneklerle anlatılması da bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan bir diğer özelliktir.

Toplumsal Dilbilim Nedir?

Modern dönemde Ferdinand de Saussure ile başlatılan dilbilim çalışmaları uzun süre betimleyici akım çerçevesinde ilerlemiş ve ilk amacı dili kendi içinde incelemek olmuştur. Daha sonra Amerikalı dilbilimci William Labov tarafından dil, farklı akımlar çerçevesinde de incelenmeye başlanmış, bilhassa dil ile toplum arasında sıkı bir ilişki olduğu gözetilmiştir. Toplumsal boyutta dili inceleyen toplumsal dilbilim: “*dili toplum ile olan ilişkisi açısından inceler*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu akıma göre dil, toplumsal bir davranıştır ve diğer duygusal ve psikolojik olgular gibi dili toplumdan bağımsız araştırmak doğru değildir¹².

Toplumsal dilbilim araştırmaları dildeki ses, sözcük, cümle ve anlam olmak üzere farklı seviyelerle ilgilenir. Bu sistem içindeki ilişkileri ayrıntılı bir şekilde incelemek ve anlamak ise dilin toplumsal ve kültürel yönleriyle ancak mümkün olabilir. Dildeki değişim ve gelişimler de bu çerçevede açıklığa kavuşabilir. Öyle ki dilsel yapıyla toplumsal yapı arasında eşdeğerlik ilişkisi vardır. Her dil kendisini kullanan toplumun izini taşır, her toplum da kullandığı dilin çerçevesine girer ve bu durum ilişkinin tek yönlü değil karşılıklı olduğunu gösterir¹³. Bunun yanı sıra bazılarına

¹⁰ İbrahim Kâyed Mahmûd, “el-‘Arabiyyetu’l-Fusha beyne’l-İzdivâciyyeti’l-Lugaviyye ve’l-Sûnâ’iyyeti’l-Lugaviyye,” *el-Mecelleu’l-‘İlmiyye li Câmi’ati’l-Melik Faysal* 3, no. 1 (2002): 53-108.

¹¹ Jamila Abu Mughnem, “Eb’âdu’l-İzdvâci’l-Lugavî fî Ta’lîmi’l-Lugati’l-‘Arabiyye li’n-Nâtikîne bi Gayrihâ, Dirâsetun Tahliliyye İhsâ’iyye,” *Mecelleu Dirâsât, el-‘Ulûmu’l-İnsâniyye ve’l-İctimâ’iyye* 42, no. 2 (2015): 1629-41.

¹² Richard Hudson, ‘*İlmu’l-Lugati’l-İctimâ’i*, çev. Mahmûd ‘Ayyâd, 2. bs. (Kahire: Âlemu’l-Kutûb, 1990), 12.

¹³ Berke Vardar, *Dilbilim Yazıları* (İstanbul: Multilingual Yayınları, 2001), 114.

göre de toplumsal dilbilimin eğitimsel (pedagojik) yönü vardır. Bu bağlamda toplumsal dilbilimin eğitimsel yönünü teşkil eden uygulamalı dilbilim, lehçeler arasında karşılaştırma yapar, sorunları araştırır ve dil toplum ilişkisinde karşılıklı etkileşimi gözeterek dil öğretiminde önemli rol oynar ¹⁴.

İnsan hayatının önemli bir bölümünü teşkil eden, kültür ve medeniyetini yansıtan toplumsal dilbilim, günümüzde iki dilli veya çok dilli toplumların sosyal yaşamında birçok dilsel olguğu kapsamaktadır. Toplumsal dilbilimin bazı alanlarını şu şekilde saymak mümkündür:

Konuşma Etkinliği (Speech Event)

Toplumsal dilbilimin ilgi alanları sözcük ve cümleyle sınırlı değildir. Aksine bunları aşarak cümle bağlamlarıyla ilgilenir. Doğrudan karşılıklı söz yapısını ortaya çıkartır. Belli durumlarda söz yapısını anlamaya çalışarak dilin kültürel ve kişisel durumlarını belirler ¹⁵.

Söz Dönüşümü (Speech Transformation)

Hiçbir toplum tek bir dilsel üslupla konuşmadığı gibi, ortada ya birkaç dil ya da birkaç lehçe bulunabilmektedir. Böylece birey de konuşması esnasında bir dilden bir dile ya da bir lehçeden diğer lehçeye geçiş yapabilmektedir. Söz sırasındaki bu geçişler dilsel dönüşüm olarak bilinmektedir ¹⁶. Toplum içinde iletişim esnasında gerçekleşen bu dönüşümler farklı etmenlere göre meydana gelebilmektedir. Bunlardan: durum bağlamı, değinilen konu, konuşan bireyler ve cinsiyet gibi birçok faktör olabilmektedir. Dilsel dönüşümden amaç ise toplumsal bütünleşme adına konuyu daha kolay bir şekilde açıklamak ve izah etmektir ¹⁷.

Dil Geçişmesi (Linguistic Convergence)

Bir toplumda iki dillilik, çift dillilik ya da çok dillilik olması, o toplumdaki diller ya da lehçeler arasında bir dilsel temasın olmasını gerektirir. Bu temasın sonucunda dilsel geçişme olarak bilinen toplumsal dilbilim alanı ortaya çıkar. Bu geçişme olayı edinilen ilk dilin sonradan kazanılan ikinci dili ses, biçim, sözdizimi ve anlam seviyelerinde etkilemesiyle oluşur ¹⁸.

İki Dillilik ve Çift Dillilik (Bilingualism & Diglossia)

¹⁴ Muhammed Ali el-Hûlî, *Mu‘cem İlmi’l-Lugati’n-Nazari* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1982), 261.

¹⁵ ‘Abduh er-Râcihi, *el-Luga ve ‘Ulûmu’l-Muctema*, 1. bs. (Kahire: Dâru’s-Sahâbe, 2012), 11.

¹⁶ er-Râcihi, *el-Luga ve ‘Ulûmu’l-Muctema*, 12.

¹⁷ Ralph Fasold, *The Sociolinguistics of Society*, çev. İbrahim el-Felây (Riyad: Câmiatu’l-Melik Su‘ûd, 2000), 318.

¹⁸ Sâlih Bel‘îd, *Durûs fi’l-Lisâniyyâtı’t-Tatbikiyye* (Cezayir: Dâr Hûma, 2003), 124-130.

Bu alan bir sonraki bölümde detaylıca ele alınacaktır.

Dil Politikası ve Dil Planlaması (Language Policy & Language Planning)

İlk olarak 1970 yılında Fishman tarafından ortaya atılan dil politikası kavramı; “bir ülkede toplumsal gerçeklik ile dil arasındaki ilişkiler bağlamında bilinçli olarak ele alınan seçeneklerdir” şeklinde tanımlanmıştır. Dil politikası, ülkeye özel dil sınavlarını kapsar. Bu sınavlar siyasi bir kararla anayasada ya da bir kararname yoluyla açıklanır, ardından dil planlaması aşamasına geçilerek bu kararlar uygulamaya konulur. Dil planlaması ise, ilk olarak 1959 yılında Amerikalı dilbilimci Einar Haugen tarafından kaleme alınan bir makalede ortaya atılmıştır ¹⁹. Bu alan uygulamalı dilbilim’in bir parçası olarak görülmüş ve amacı belli bir dil politikasını uygulamak için gerekli yöntemler aramak olmuştur. Haugen’a göre dil planlaması yoluyla hedefler konulur, yöntemler seçilir ve sonuçlar düzenli ve açıkça öngörülür. Asıl odak noktası ise dilsel sorunlara çözüm bulmaktır ²⁰. Bu sorunlardan bazı örnekler şu şekilde gösterilebilir: ²¹

- Eğitim dilinin seçilmesi.
- Eğitimde ikinci dilin belirlenmesi (yabancı dil).
- Eğitim sisteminde reformların yapılması.
- Milli dilin korunması.
- Edebi eser çevirisi.

Toplumsal Lehçeler (Social Dialect)

Bölgesel farklılıklara dayalı olmayan lehçe ayrımları kast edilmektedir. Nitekim lehçe ayrımlarında coğrafi faktör dışında etkenler de vardır. Bunlardan; bireyler arasında yaş ve cinsiyet farkı, sosyal sınıf, ekonomik durum ve kültürel seviye gibi birçok etken lehçe ayrımlarına yol açabilmektedir ²².

İki Dillilik ve Çift Dillilik (Bilingualism & Diglossia)

Çift dillilik, “*diglossia*” olarak bilinen Yunanca kökenli bir terimdir. Ancak bu terim Latincedeki iki dillilik anlamına gelen “*bilingualism*” kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığı için aynı oldukları sanılmış ve aralarından karışıklık yaşanmıştır.

¹⁹ Einar Haugen, “Planning for a Standard Language in Modern Norway,” *A Retrospective of the Journal Anthropological Linguistics* 35, no. 3 (1959): 8-21.

²⁰ Louis Jean Calvet, *Harbu'l-Lugât ve's-Siyâsâtü'l-Lugaviyye*, çev. Hasan Hamza, 1. bs. (Beyrut: el-Munazzamatu'l-Arabiyye li't-Terceme, 2008), 221-24.

²¹ Michel Zakeriyye, *Kadâya Elsuniyye Tatbikiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993), 11.

²² Hudson, *İlmu'l-Lugati'l-İctimâ'i*, 72.

Aralarındaki bu karışıklığın nedeni belki de ana kökeninden diğer dillere çevrilirken yaşanmıştır. Diglossia, Yunancada iki ya da ikili anlamında olan (Di) önek ile dil anlamında olan (gloss) ve durum ifade eden sonek (ia)’dan oluşmaktadır ve bu da ikili dil anlamına gelmektedir. Bilingual ise Latince de iki ya da ikili anlamındaki (Bi) ekiyle dilsel anlamındaki (lingual) kelimesinden oluşmak üzere iki dilli anlamına gelmektedir. Ardından sıfat ifade eden (ism) ekiyle birlikte iki dillilik terimi ortaya çıkmaktadır ²³.

Bu karışıklıkla birlikte farklı dillerde yapılan dilbilim çalışmalarında bu iki terimin kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Modern dönem dilbilimcileri bu konuda görüş bildirirken bazen girift bir ilişki ortaya çıkmış bazen de bu iki kavram birbirinden kolayca ayırt edilmiştir. Bu alanda farklı görüşlere değinilip her iki kavramın genel sınırları sunulmaya çalışılacaktır.

Diglossia terimi, ilk olarak 1959 yılında Charles Ferguson tarafından ortaya atılmıştır. Ferguson bu kavramı sınırlarken “*tek bir köke ait iki alternatif arasındaki sabit ilişki, bunlardan birisi üst diğeri alt değişkeler*” olarak belirlemiştir²⁴. Örnek olarak fasih Arapça ile alt lehçeleri, Almanca ile İsviçre Almancası, Haiti Karma ana dili ile Fransızca gibi değişkeler burada gösterilebilir.

<i>Dil</i>	<i>Üst Değişke</i>	<i>Alt Değişke</i>
<i>Arapça</i>	<i>Fusha Arapça</i>	<i>Mısır Lehçesi</i>
<i>Almanca</i>	<i>Resmi Ölçünlü Almanca</i>	<i>İsviçre Almancası</i>
<i>Haiti Karma Ana Dili</i>	<i>Fransızca</i>	<i>Haiti Kreolesi</i>

Buna göre “çift dillilik” aynı dilde iki farklı seviyeyi ifade etmektedir. Üstün olan seviye resmi makamlarda kullanılan değişkedir. Edebiyat, akademi, basın dili ve dini törenler gibi alanlarda kullanılan seviyeyi temsil etmekte ve belli kesimler tarafından kullanılmaktadır. İkinci ve alt değişke ise daha düşük statüde değerlendirilmektedir. Günlük hayatta halk arasında normal ilişkilerde kullanılan ve toplum içinde daha yaygın olan seviyedir. Alt statü resmi olmayan bütün alanlarda yaygın olmaktadır. Bu da aile içi ve sosyal çevrelerce sözlü iletişim kurmanın temel şeklidir ²⁵. Ferguson bu yaklaşımıyla aralarında genetik bağ olan iki dilsel kodun aynı kökten olması zorunluluğunu getirmiştir. Bunlardan resmi olan örnek dili psikolojik dilbilim bakış açısıyla ilişkilendirmiş, resmi olmayan halk arasında kullanılan şeklini toplumsal

²³Mahmûd, “el-‘Arabiyyetu’l-Fusha beyne’l-İzdivâciyyeti’l-Lugaviyye ve’l-Sünâ’iyyeti’l-Lugaviyye,” 55.

²⁴ Charles A. Ferguson, “Diglossia,” *WORD* 15, no 2 (1959): 325.

²⁵ Ferguson, “Diglossia,” 325.

dilbilim bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bu da 1967 yılında Amerikalı dilbilimci Joshua Fishman'ın konuyla ilgili görüşlerinin temelini oluşturmuştur²⁶. Fishman iki dillilik ve çift dillilik arasında karşılaştırma yaparken, iki dilliliği “*bir kişinin birden çok dil kullanması*” bunu da psikolojik dilbilim alanına dahil etmiştir. Çift dilliliği ise “*bir toplumda birden çok dilin kullanılması*” şeklinde tanımlamış ve toplumsal dilbilim kapsamında değerlendirmiştir. Fishman *çift dilliliği* tanımlarken Ferguson'dan farklı olarak aynı kökten iki farklı dilsel kodun olması zorunlu olmadığına vurgu yapmaktadır. Ona göre bu kodlar ikiden fazla da olabilirler. Üstelik çift dillilik, aynı kökten olmak yerine iki farklı dilin toplum içinde işlev farklılığı da olabilir²⁷.

İki dillilik, çift dillilikte olan alt-üst ilişkisi gibi net bir değerlendirmeye sahip değildir. Farklı yorumlanarak değerlendirilen iki dillilik, “*bir kişinin iki dil bilmesi ya da bir toplumda iki dil kullanılması durumudur*”²⁸. Bu tanımdan anlaşıldığı üzere iki dillilik kavramı hakkında, temelde bireysel ve toplumsal olmak üzere iki farklı bakış açısı mevcuttur. **Bireysel iki dillilik**, birden fazla dili düzenli kullanan ve iletişim kuran kişileri etkileyen psikolojik, sosyal ve kültürel etkenlerin anlaşılması ve işlevsel boyutunun ele alınmasıdır²⁹.

Bloomfield, bireysel iki dillilik kavramı hakkında “*bireylerin aynı anda iki farklı dile eşit seviyede hakim olmalarıdır*” tanımını öne sürmüştür³⁰. Buna göre, bireyin iki dilli olduğunu söylemek için her iki dili de anadil gibi edinmiş olması ve her iki dilde de dilsel yetkinlik ve akıcılık seviyesine erişebilmesi gerekmektedir. Bloomfield'in bu görüşü iki dillilik ölçütlerince “maksimalist” yaklaşım olarak bilinmektedir³¹.

Toplumsal iki dillilik ise, bir toplumda iki ya da daha fazla dilin kullanılmasıdır. İki dilliliğin toplumsal yönü, bireysel boyutun yanı sıra toplumdaki birçok olguyla da bağlantılıdır. O toplumun geçmişi, güncel hayatı, gelenekleri, eğitim durumu ve daha birçok dil dışı etkenle birleşmektedir³². Toplum içinde birçok disiplinle ilişkili olduğu için ve bireyler arasında duygu ve düşünce etmenlerinin farklı olmasından dolayı o toplumda iki dili de ana dil gibi aynı seviye ve yetkinlikte kullanmak mümkün değildir. Bu yüzden burada maksimalist yaklaşım gibi katı bir görüşün öne sürülmesi pek de doğru olmayacağı için, aksine “minimalist” yaklaşım ortaya

²⁶ Joshua Fishman, “Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism,” *Journal of Social Issues*, no 23 (1967): 28-39.

²⁷ Calvet, *Harbu 'l-Lugât ve 's-Siyâsât 'l-Lugaviyye*, 80.

²⁸ Zeynel Kıran ve Ayşe Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş*, 5. bs. (Ankara: Seçkin Yayınları, 2018), 371.

²⁹ Bican, “İki Dilliliğin Tanımlanması: Kuramsal Tartışmalar ve Güncel Yaklaşımlar,” 357.

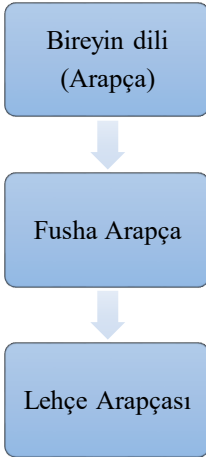
³⁰ Leonard Bloomfield, *Language* (University of Chicago Press, 1984), 56.

³¹ Bican, “İki Dilliliğin Tanımlanması: Kuramsal Tartışmalar ve Güncel Yaklaşımlar,” 358.

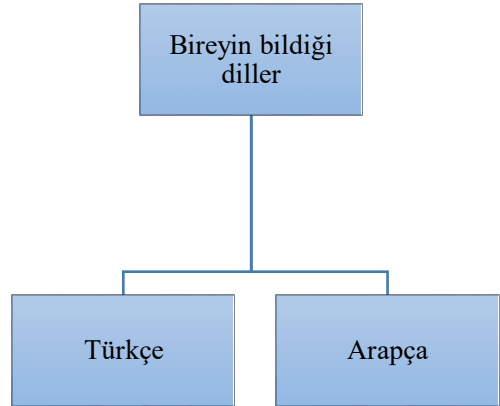
³² Bican, “İki Dilliliğin Tanımlanması: Kuramsal Tartışmalar ve Güncel Yaklaşımlar,” 357.

atılmıştır. Bu yaklaşım kapsamında iki dilliliğin şartları daha ılımlı görüşlere sahip olmuştur. Haugen’e göre “*diğer bir dilde doğru kavramsal içerikle kendini ifade edecek kadar dil kullanan birey, iki dilli olarak adlandırılır*”³³.

Zira iki dilliliği, bir kişinin iki dili de aynı yetkinlikle kullanması tanımı çok katı ve iddialı bir tanımlamadır. Eğer durum böyle olursa çok nadir bulunan bir olgunun varlığı söz konusu olacaktır ve neredeyse hiç kimsenin iki dilli olmadığını söylemek mümkün bir kanı oluşturacaktır. Dolayısıyla dilsel yetkinlik ve akıcılık genel olarak sadece anadilde olur. Diğer tarafta karşı dilin, o dilin yapısına uygun ve anlamlı biçimde kullanılıp belli seviyede iletilindiğinde ana dille paralel kullanılan ikinci dil olduğunu söylemek mümkündür. Neticede maksimalist yaklaşıma göre iki dilli özelliği taşıyan bireyler nadir bulunurlar, daha yatkın ve iki dillilik mantığına daha uygunu ise minimalist özellikleri taşıyan yaklaşımdır. Bu mantığa göre iki dillilik ve çift dillilik olguları dikey ve yatay olarak şu şemalarla ifade edilebilir:

Çift Dillilik

İki Dillilik

Her ne kadar batılı dilbilimciler tarafından çoğu zaman bu iki olgunun kavramsal sınırları çakışıp birbirine benzetilse de sonuç olarak üstteki şemalardaki gibi gösterebiliriz. Arap dilbilimciler ise bu ayrımı benimsemiş, çok fazla ikilemlere girmeden “iki farklı dil ve bir dilin üst-alt versiyonları” şeklinde bu iki olguyu açıklamışlardır. Arapçada nasıl ifade edildikleri alttaki bölümde ele alınacaktır.

Arapçada İki Dillilik ve Çift Dillilik

³³ Bican, “İki Dilliliğin Tanımlanması: Kuramsal Tartışmalar ve Güncel Yaklaşımlar,” 359.

Arapçada bu iki olgu bağlamında yapılan çalışmalar genelde başka dillerden çeviri yapılarak gerçekleşmiştir. Durum böyle olunca bu iki olguda oluşan terminoloji ve tanımlama kargaşasına Arap dilbilimcileri de dahil olmuşlardır. Bunlardan Emîl Bedî Ya'kûb iki dilliliğin insan düşüncesi üzerindeki etkilerini araştırırken şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Enîs Fureyha fusha ve âmmice iki dilliliğinin düşünce üzerindeki etkisini gösterdiği gibi, Arapça ve Fransızca veya Arapça ve İngilizce çift dilliliğinin de toplum üzerindeki yansımalarını göstermesi gerekirdi*”.³⁴ Ya'kûb'un bu iki olguyu üstte verilen tanımlamaların tam tersi bir şekilde öne sürmesi, ilk başlarda bu iki olgu hakkında oluşan tanımlama karışıklığının Arap dilbilimcileri arasında da gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu iki dilsel olgu arasındaki kavramsal kargaşa, belirsizlik ve karışıklık karşısında, duruma açıklık getirmek için Muhammed Ali el-Hûlî konuyu yatay ve dikey olarak ele almıştır. Yatay iki dilliliği “*horizontal bilingualism*” ثنائية أفقية, bir toplumda iki farklı dilin resmi, kültürel ve aile bazında kullanılması olarak değerlendirmiş ve buna da İngilizce ve Fransızca dillerini örnek göstermiştir. Dikey iki dillilik “*vertical bilingualism*” ثنائية رأسية ise ona göre bir dilin iki seviyesidir. Bunlardan birisi üstte bulunan resmi okuma yazma biçimi, diğeri de alttaki yerel lehçedir. Bunun en iyi örneğini de Fusha Arapça ile lehçe Arapçası teşkil etmektedir. Bunu da daha sonra “*diglossia*”nın karşılığı olarak “*bidialectalism*” olarak tanımlamıştır³⁵. Nihâd el-Musa çift ve ikili terimlerini etimolojik yorumlamadan yola çıkmaktadır. Nitekim Arapçada **çift terimi** benzerlik ve bağ anlamlarını yansıtmaktadır ve aynı kökten olan iki şey için kullanılmaktadır. Buna göre dildeki karşılığı çift dilliliktir. **İkili teriminin** Arapçadaki anlam içeriği ise hayır-şer ve aydınlık-karanlık gibi iki zıt şeye delalet eder. Dildeki karşılığı ise iki dilliliktir. Dolayısıyla bu olguların karşılıklarının Arapçada; “*diglossia*” için الازدواجية اللغوية, “*bilingualism*” için de الثنائية اللغوية olduğunu ifade etmektedir³⁶.

Bu olgular modern dönemde batılı dilbilimciler tarafından dilbilimin alt dalları olarak yeni disiplinler oluşturmuştur. Ancak her ne kadar yakın dönemde yeni disiplinler olarak ele alınsalar da iki dillilik, çift dillilik ve çok dillilik gibi dilsel olgular insan dilinin geçmişi kadar eskidir. İslam öncesi dönemde Arap yarımadasında kullanılan Arapçanın çeşitli biçimleri bulunmaktaydı. Kendi

³⁴ Emil Bedî Ya'kûb, *Fikhu'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Hasa'isuha*, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 1982), 160.

³⁵ Muhammed Ali el-Hûlî, *el-Hayâtu me'a Lugateyn “es-Sünâiyyetu'l-Lugaviyye”* (Ürdün: Dâru'l-Felâh, 2002), 20-29.

³⁶ Nihâd el-Musa, “el-İzdivâciyye fi'l-'Arabiyye, Ma Kâne ve Ma Huve Kâin, ve Ma Yenbağî En Yekûn”, içinde *el-İzdivâciyye fi'l-Lugati'l-'Arabiyye* (Ürdün: el-Câmiatu'l-Urduniyye, 1988), 84.

kabilelerinde birbirinden farklı lehçeler kullanan Araplar, şiir ve hitabet metinlerinde yeri geldiğinde ortak ve birleştirici dil olan Kureyş Arapçasını kullanmaktaydılar. Kendi bölgelerinde ise yine kabilelerinin dillerini kullanmışlardır. Ancak Kureyş Arapçası her ne kadar edebi ve dini dili teşkil etse de diğer Arap lehçeleri de fasih Arapçanın önemli bir kısmını oluşturmuşlardır³⁷.

Günümüz Arapçasında ise lehçe olayları daha farklı olmuştur. Tarihi, kültürel ve sosyal nedenler gibi çeşitli etkenlerden dolayı Arapça diğer birçok dille çatışmış ve çok sayıda alt kola ayrılmıştır. “*Fusha ve Âmmice*” olarak bilinen iki farklı dilsel kod ortaya çıkmıştır. İlk İslami fetihlerle birlikte birçok millet Müslüman olarak İslam’ın dili Arapçayı öğrenmeye çalışmıştır. Arapça da bu milletlerin dilinden etkilenmiş zamanla ses, biçim, cümle yapısı, anlam ve ifade yöntemlerinde yeni kullanımlar ortaya çıkmış ve Fusha ile Âmmice birbirinden farklı iki seviye olarak yaygınlaşmıştır³⁸.

İki dillilik ve çift dillilik kapsamında bakıldığında, Âmmicenin daha popüler bir hal aldığı günümüzde, Arapça öğretiminde eski dönemlere nazaran daha farklı bir durum olduğu açıktır. Bunun Arapça öğretimine yansımalarını bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

İki dillilik ve Çift Dillilik Olgularının Arapça Öğretimine Yansımaları

Çoğu araştırmaya göre bu iki olgu ister ana dil sahipleri olsun, isterse yabancılar olsun Arapça öğretiminde engel oluşturmaktadır. Bütün ülkelerin Arapça öğretiminde ortak paydası olan Fushanın esas alındığı bir dil politikasında çağdaş dilbilimciler, bu olguların Arapça öğretiminde olumsuz yansımaları olduğunu aktarmaktadırlar. Ayrıca Arapça öğrenen iki dilli ve çift dilli öğrencilerin, kendi kullanım biçimleriyle Fusha ile hazırlanmış eğitim müfredatı arasında kaldıkları görülmektedir. Bu durum Fushanın yaygınlaşıp kolay öğretilme yönünde ciddi bir engel teşkil etmektedir³⁹. Bazen de öğrencilerin Arapça öğrenme amaçları değişebilmektedir ve bu dili Âmmice öğrenmek isteyenler de vardır. Ancak Âmmicenin okuma yazma dili olmadığı için öğretim alanı daha da daralmaktadır. Üstelik Âmmicenin birçok versiyonu bulunduğu için de istenilen amaca ulaşmak çok zor bir hal almaktadır.

³⁷ Muhammet Abazoğlu, “Bedevi Ve Şehirli Lehçelerinde Fonolojik Olgular: Eski Arap Lehçeleri İle Modern Suriye Lehçeleri Arasında Bir Karşılaştırma,” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 23, no. 2 (31 Aralık 2023): 8, <https://doi.org/10.30627/cuilah.1365920>.

³⁸ Emil Bedî‘ Ya‘kûb, *Fıkhu’l-Lugati’l-‘Arabiyye ve Hasa’isuha*, 1. bs. (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1982), 146.

³⁹ Mahmûd, “el-‘Arabiyyetu’l-Fusha beyne’l-İzdivâciyyeti’l-Lugaviyye ve’l-Sünâ’iyyeti’l-Lugaviyye,” 100.

İki dilli ve çift dilli öğrencileri Arapça öğrenme yolunda karşılayan engeller ve sorunlar dilin sadece belli bir aşamasında meydana gelmemektedir. Öğrencilerimiz üzerinde bizzat gözlemlediğimiz bu sorunlar seslerde, kelime yapılarında, cümle yapılarında ve anlamlarda meydana geldiği görülmektedir. Bu bölümde iki dilli veya çift dilli öğrencilerin doğru bildikleri yanlış kullanımlardan tespit ettiğimiz örnekler sunulacaktır.

Seslerde Yaşanan Hatalar

Burada özellikle Arapçaya mahsus bazı seslerde ana dili Arapça olmayan ya da lehçe konuşan öğrencilerin zorlandığı görülmektedir. İtbâk sesleri olarak bilinen (ص ض ط ظ) seslerinin içinde bulunduğu kelime yapıları öne çıkan belirgin örneklerdendir.

- “Son olarak” anlamına gelen (خَتَمًا) kelimesinde (خَطَامًا) şeklinde bir kullanım görülmektedir. Bu kullanımda Türkçeden etkilenme ihtimali olabilir. Türkçedeki ünlü uyumu kuralına göre med harfi olan (â) sesine uygun olarak burada kalın (ta) daha yakındır. İki dilliliğin burada bir dezavantaj oluşturduğu görülmektedir.
- Buna benzer diğer örneklerden “arkadaşım” anlamındaki (صديقي) yerine (سديقي) ve “geçmiş” anlamında olan (الماضي) yerine (المادي) kullanılmasıdır. Her ikisinde de ünlü uyumu etkisi ortaya çıkmaktadır.
- “Veriyor” anlamında olan (يُعطي) yerine (يعطي) şeklinde kullanım ise lehçenin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Çift dile sahip öğrencilerin burada üst değişke olan Fushanın aksine alt değişke olan kendi lehçesinde olduğu gibi kullanmaya çalışması ortaya çıkıyor. Halbuki şimdiki zaman ifade eden bu fiilin çekimi akademik Arapçada (يُعطي) şeklindedir.
- Lehçenin etkisinde kalmış başka bir örnekte “yeryüzü, zemin, arazi” anlamlarına gelen (أرض) yerine (أرط) ve “bağ, bağcık” anlamlarında olan (رباط) yerine (رياض) kullanılmasıdır. İtbâk seslerinde yaşanan bu değişiklikler lehçelerde yaygın olan bir durumdur.
- “Oyun topu, küre” anlamlarında olan (الكرة) yerine (القرّة) kullanılmasıdır. Bu da iki dilinden birinin Kürtçe olduğu öğrencilerde görülen bir kullanımdır. Toplum içinde bu seslendirme biçimi yaygın bir durumdur. Örneğin bakkal kelimesinin

bağkal ve kalemin *kalem* şeklinde telaffuz edilmesidir. Arapçaya da bu şekilde yansıyan bu kullanım (ك) sesinin yerine (ق) sesinin getirilmesiyle olmaktadır.

Kelime ve Cümle Yapılarında Yaşanan Hatalar

İki dillilik ve çift dilliliğin etkisi altında kalan öğrencilerde kelime ve cümle yapılarında meydana gelen karışıklığın sınırları oldukça geniştir. Sadece şu ya da bu durumlarda olduğunu söylemek doğru olmaz. Ancak tespit ettiğimiz bazı örnekler şu şekilde gösterilebilir:

- Arapça kökenli bir kelime olan “Aile” nin karşılığı olan (عائلة) yerine (أيلة) şeklinde bir kullanım çoğu iki dilli öğrencide görülmektedir. Bu biçimde Türkçeden etkilenecek kullandıkları aşıkardır. Kelime yapısında yaşanan harf yeri değişikliği ve (ع) sesinin Türkçede bulunmaması öğrenci için bir kafa karışıklığı meydana getirmektedir.

- İki dilliliğin meydana getirdiği başkaca örnekler şöyledir:

(موسيقى) yerine (موسيقى)

(زنجير) yerine (جنزير)

(تاجر) yerine (تجار)

- İlkinde, Arapçada *musika* olan bu kelime Türkçeye geçişinde *musiki* biçimini almıştır. Bu sözcüğü öğrenci Türkçedeki biçimiyle aynı sanıp Arapçada aynı şekilde kullanmaya çalışması onu hatalı kullanıma sürüklemektedir. İkincide Farsça kökenli olan *zincir* kelimesi Türkçe yoluyla Arapçaya geçmiş fakat asıl biçiminden farklı olarak *cenzir* şeklinde Arapçada yerini almıştır. Bu örnekte Arapça kelime bilgisinde “kalb-i mekânî” olarak bilinen kelime harflerinin yer değiştirme olayı mevcuttur. Öğrenci bunun farkında olmadığı için Türkçede kullanıldığı gibi Arapçada da kullanmaya çalışmaktadır. Son kelimedeki Türkçe ve Arapça arasında tekil çoğul uyumsuzluğu vardır. Arapçadan Türkçeye geçiş sırasında bunun gibi birçok kelime biçimi sayı itibariyle değişmiştir. Arapçada çoğul olup Türkçede tekil ifade eden bu kelimelerden bazıları *tüccar*, *talebe* ve *erbap* gibi kelimelerdir.

- Çift dilliliğin getirmiş olduğu yanlış biçimler ise şu örneklerle gösterilebilir:

(لطلاب) yerine (لطلاب)

(العاجوز) yerine (العاجوز)

(مره) yerine (امراه)

Bu kelimelere bakıldığında, “öğrencilere” anlamında olan ilkinde, harf-i cer olan lam (لِلطَّلَابِ) olarak kesralı olmasına rağmen lehçenin bir yansıması olarak bu harf (لِلطَّلَابِ) fethalı okunmuştur. “yaşlı kadın, yaşlı, ihtiyar” anlamlarına gelen ve akademik Arapçada (العَجُوز) olan kelime lehçede kullanıldığı gibi uzatılarak (العاجوز) şeklinde okunmuştur. Bunun gibi de “kadın” anlamında olan (امراً) kelimesinin (مَرَّةً) şeklinde okunmasıdır.

- Cümle yapılarında da bu türden yanlış kullanımlar görülmektedir. Bunlardan:

(الذَّيْسَ) yerine (الذي دَرَسَ)

(جاء المعلمين) yerine (جاء المعلمون)

(ضربوني الأولاد) yerine (ضربني الأولاد)

İlk cümlede “o çalışan, okuyan” anlamına gelen cümlede ism-i mevsul (الذي)’nin tamamen kullanımdan kaldırılması söz konusudur. Günümüzde Arapça lehçelerinin neredeyse hiçbirinde ism-i mevsuller kullanılmamaktadır. Çift dilli olan öğrenciler de lehçelerinde olduğu gibi kullanmaya çalışırken yanlış bir cümle yapısı ortaya çıkmaktadır. “Öğretmenler geldi” anlamındaki ikinci cümlede ise lehçelerde kullanımdan kalkan ref durumundaki tesniye ve cemi- müzekkerlerin (ان) ve (ون) yerine (ين) kullanılması olayı mevcuttur. Bu türden cümlelerde hem ikil hem çoğul için ref, nasb ve cer konumları ayırt edilmeksizin (ين) çoğul ekiyle okunmaktadır.

“Çocuklar beni vurdular” anlamındaki üçüncü cümlede ise (أكلوني البراغيث) lehçesi olarak bilinen ve eskiden var olan bir kullanım söz konusudur. Akademik Arapçada, fiil cümlesinde failin sayı açısından tekil, ikil veya çoğul olması fiilin her daim tekil olmasını engellemektedir. Bu lehçe kullanımında ise fiil, cümle başında gelmesine rağmen çoğul ifade etmektedir.

Anamlarda Yaşanan Hatalar

İki dillilik ve çift dillilik olgularının neden olduğu anlamsal yanlış aktarımlar belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. Öğrenci önündeki Arapça metin içinde ya da başka bir yerde cümle kurmaya çalışırken anlamını bilmediği kelimeler çıkabilmektedir. Bu durumda Arapça anlamını bilmediği için kendi dilsel çevresinde bir nesneye yüklenen anlamı kullanmaya çalışmaktadır. Arapça ve Türkçe arasında çok sayıda ortak kelime bulunduğu için öğrencide ister istemez (belki bu kelime de ortak kullanılan kelimelerdendir) düşüncesi yaratmaktadır. Yalnız bu fikir her zaman işe yaramadığı gibi, birçok kelime bir dilden diğerine geçerken anlam değişikliğine uğramıştır. Bu anlam kaymaları genelleşmeye, özelleşmeye, genişlemeye,

daralmaya uğramış olabilir veya tamamen farklı bir alana kaymış olabilirler. İki dilli ve çift dilli öğrenci de Arapça dilsel yetkinliğe henüz tam erişemediği için her zaman bu anlam kaymalarının farkına varamıyor. Üstelik kendi kullandığı şekilde anlam yüklemeye çalışması da öğrenciyi yanlış aktarımlara sevk etmektedir. Bu konuda tespit edebildiğimiz bazı örnekler şu şekilde sunulabilir:

- “Pencereyi/camı aç” anlamına gelen (افتح النافذة) cümlesinde öğrenci Arapçada (النافذة) yerine (الزجاج) kelimesini kullanarak Türkçeden yanlış aktarım yapmaktadır. Ana dilinde *cam* olarak kullandığı kelimenin karşılığı olan (زجاج) kelimesini kullanmaya çalışmaktadır. Oysaki Arapçada, (زجاج) kelimesi herhangi bir cam nesne için kullanılır, arabanın camı, çıranın camı, saatin camı, cam şişe ve cam parçası gibi nesneleri ifade eder. Dolayısıyla Türkçedeki *camı aç* (افتح الزجاج) gibi bir ifade şekli bu maksatla kullanılmamaktadır. Öğrencinin bu cümleye böyle bir anlam vermesi ana dilinden etkilenmiş olmasından ötürüdür.
- “Bir keçi satım aldım” cümlesi için (اشتريتُ ماعزًا) demesi gereken öğrenci onun yerine (اشتريتُ عنزةً) ifadesini kullanmaktadır. Akademik Arapçada keçi kelimesinin anlamsal karşılığı (ماعز / معزى)’dir. Bunun lehçelerdeki biçimi ise (عنزة) dir ve öğrenci lehçesinin etkisi altında kalarak yanlış bir anlamsal aktarım yapmaktadır.
- “Bisiklet” anlamına gelen (دراجة هوائية) için öğrenci Arapça cümle kurmaya çalışırken birçok dilde yaygın ifade şekli olan *bisiklet* (بسيكليت) kelimesini kullanmaktadır. Ama Fusha Arapçada (دراجة) dışında bir anlamsal ifade kullanılmadığı için bunun bir yanlış aktarım olduğunu söylemek mümkündür. Bu da iki dillilik veya çift dilliliğin olumsuz bir yansımasıdır.
- “Domates yedim ve çorba içtim” cümlesinde iki yanlış anlamlandırma vardır. Öğrenci burada (أكلتُ البندورة وشربتُ الحساء) yerine (أكلتُ الطماطم وشربتُ الحساء) şeklinde bir cümle kurmaktadır. İlk olarak domates kelimesinin lehçedeki karşılığı “*benedûra*” olduğu için öğrenci çift dillilik gölgesinden kurtulamamış ve akademik dilde bu şekilde kullanmaya çalışmıştır. İkincisi de Türkçeden Arapçaya geçen *çorba* kelimesidir. Akademik Arapçada Ç sesi olmadığı için “*şorba*” olarak geçmiştir. Bunu da öğrenci (حساء) yerine kullanınca yanlış bir aktarım ortaya koymaktadır.

Bu bölüm altında sunulan bu yanlış aktarım şekilleri bu örneklerle sınırlı değildir. Bunların dışında da birçok örnek kesinlikle vardır. Burada iki dillilik ve çift dillilik olgularının özellikle Arapça öğrencileri üzerinde olumsuz etki yarattıklarını göstermek için bu kadarıyla yetinilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada toplumsal dilbilim çatısı altında birleşen bu iki olgunun Arapça eğitimi üzerindeki yansımalarına değinilmiştir. Başta toplumsal dilbilim ve alt alanlarından kısaca söz edilmiştir. Ardından iki dillilik ve çift dillilik olguları hakkında batılı ve Arap dilbilimcilerin görüşleri sunulmuştur. Farklı görüşlerden yola çıkılarak iki olgu arasındaki karışıklığa açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu iki olgunun kavramsal sınırları çizilirken *iki dilliliğin*: “iki farklı dile sahip olunması ve iki dilde iletişim kurma yeteneğine sahip olunması”, *çift dilliliğin* ise: “bir dilde üst ve alt olmak üzere iki farklı seviyeye sahip olunması” sonucuna ulaşılmıştır.

İki dillilik ve çift dillilik olgularından birine sahip olmanın dil öğreniminde faydalı olduğu herkes tarafından bilinen ve göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir gerçektir. Ancak faydalarının yanı sıra dilin akademik ve resmi boyutunu öğrenme yolunda olumsuz etki yarattıkları da görülmüştür.

İki dilli veya çift dilli olmanın öğrenciler üzerinde avantajlarına bakacak olursak, dile yatkınlık açısından olumlu katkılarda bulundukları gibi, dilsel becerileri geliştirme açısından da çok önemlidirler. Özellikle dinleme ve anlama becerilerinde diğer öğrencilere göre sürekli bir adım önde oldukları gerçeği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Üstelik öğrenciler bu becerilerini diğer dilsel becerileri besleme ve geliştirme konusunda kendileri için bir destek aracı olarak da kullanabilirler. Örneğin sesler konusunda bazı çalışmalar ve alıştırmalar yaparak bu avantajdan fevkalade yararlanabilirler.

Olumsuzluk arz eden dezavantajlara bakıldığında ise, çalışmada iki dilli ve çift dilli niteliği taşıyan öğrenciler üzerindeki yansımalarının araştırılması sonrası, bizzat izleme ve takip yöntemiyle öğrencilerin ne tür yanlış aktarımlar yaptıkları gözlemlenmiştir. Arapça öğreniminde öğrencilerin dildeki ses, biçim, cümle yapısı ve anlamlarda iki dillilik ve çift dillilik olguları etkisiyle yanlış ifadeler kullandıkları görülmüştür. Bunların bazı şu şekilde sunulmuştur:

- Seslerde, İtbâk sesleri olarak bilinen (ص ض ط ظ) seslerinde kafa karışıklığı ve (خِتاماً) yerine (خطاماً) örneğinde olduğu gibi yanlış seslendirme yapılmaktadır.
- Kelime yapılarında (جنزير) yerine (زنجير) ve (العجوز) yerine (العاجوز) gibi kalıplar kullanılmıştır.
- Cümle yapılarında (جاء المعلمون) yerine (جاء المعلمين) ve (ضربني الأولاد) yerine (ضربوني الأولاد) gibi hatalı ifadeler kullanılmıştır.

- Anlamlarda ise, (شربت الحساء) yerine (شربت الشؤربة) şeklinde anlamlandırma yapılması, lehçenin etkisiyle meydana gelmiştir.

Bazı öğrencilerin lehçe kullanması kendilerini Arapçayı daha kolay sandıkları Âmmice öğrenme isteğine doğru götürmektedir. Bu da onları akademik (Fusha) Arapça öğrenme yolunda önlerinde ciddi engel oluşturduğu görülmüştür. Dolayısıyla dilsel yetkinlik açısından yetersiz kalma nedenlerinden birini oluşturmuştur. Öte yandan iki dillilik ve çift dillilik akademik (Fusha) Arapça öğretimini zorlaştıran dilsel olgular oldukları tespit edilmiştir.

Son olarak bu çalışma, Arapça dil eğitimi alanında toplumsal dilbilim dallarının önemine vurgu yaparken bahsi geçen zorlukların aşılması için bazı tavsiye ve öneriler arz etmektedir:

- Arapça öğreten ve öğrenenlerin fusha Arapçanın yanı sıra farklı lehçelerde görsel ve işitsel araçlar yardımıyla dili geliştirmeye yönelik çalışmaları faydalı olacaktır.
- Öğrencilerin hem sınıf ortamında hem dışarda iki dilli ve çift dilli akranlarıyla sürekli iletişim halinde olmaları kendilerine yaptıkları hataları pratik olarak gösterir ve aşılmasında çözüm sunabilir.
- Öğretmenlerin ders esnasında yapılan hataları düzeltmesi mümkündür. Sınıf ortamında diğer öğrenciler de böylece yararlanabilirler.
- Öğrencilerin modern (fusha) Arapçayla yazılmış kitap, dergi, açık kaynak haber siteleri veya sosyal medyada bolca okuma yapmaları faydalı olacaktır. Bu sayede doğru bildikleri yanlışları düzeltme şansı bulabilirler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Abazoğlu, Muhammet. “Bedevi Ve Şehirli Lehçelerinde Fonolojik Olgular: Eski Arap Lehçeleri İle Modern Suriye Lehçeleri Arasında Bir Karşılaştırma.” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 23, no. 2 (31 Aralık 2023): 1-20. <https://doi.org/10.30627/cuilah.1365920>.
- Abu Mughnem, Jamila. “Eb’âdu’l-İzdvâci’l-Lugavi fi Ta’lîmi’l-L-ugati’l-‘Arabiyye li’n-Nâtîkine bi Gayrihe, Dirâsetun Tahlîliyye İhsâ’iyye.” *Mecelletu Dirâsât, el-‘Ulûmu’l-İnsâniyye ve’l-İctimâ’iyye* 42, no. 2 (2015): 1629-41.
- Abukan, Memet. “İki Dillilik ve İki Dilliliğin Boyutları.” *Ana Dili Ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Üzerine Araştırmalar* İçinde, 112-43. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021.
- Ateşal, Zeynep. “İki Dillilik ve Çift Dil.” *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 7 (2017): 1-12.

- Bel'îd, Sâlih. *Durûs fi'l-Lisâniyyâti't-Tatbikiyye*. Cezayir: Dâr Hûma, 2003.
- Bican, Gülşat. "İki Dilliliğin Tanımlanması: Kuramsal Tartışmalar ve Güncel Yaklaşımlar." *Ana Dili Eğitim Dergisi* 5, no. 2 (2017): 353-66.
- Bloomfield, Leonard. *Language*. University of Chicago Press, 1984.
- Calvet, Louis Jean. *Harbu'l-Lugât ve's-Siyâsâtu'l-Lugaviyye*. Çeviren Hasan Hamza. 1. bs. Beyrut: el-Munazzamatu'l-Arabiyye li't-Terceme, 2008.
- Eker, Süer. *Çağdaş Türk Dili*. 10. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Fasold, Ralph. *The Sociolinguistics of Society*. Çeviren İbrahim el-Felây. Riyad: Câmiatu'l-Melik Su'ûd, 2000.
- Ferguson, Charles A. "Diglossia." *WORD* 15, no. 2 (1959): 325-40.
- Fischer, Steven Roger. *Dilin Tarihi*. Çeviren Muhtesim Güvenç. 4. bs. İstanbul: Türkiye iş bankası kültür yayınları, 2017.
- Fishman, Joshua. "Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism." *Journal of Social Issues*, no. 23 (1967): 29-38.
- Fureyha, Enîs. *el-Lehecât ve Uslûbu Dirâsetiha*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1989.
- Haugen, Einar. "Planning for a Standard Language in Modern Norway." *A Retrospective of the Journal Anthropological Linguistics* 35, no. 3 (1959): 8-21.
- Hudson, Richard. *İlmu'l-Lugati'l-İctimâ'i*. Çeviren Mahmûd 'Ayyâd. 2. bs. Kahire: Âlemu'l-Kutüb, 1990.
- Hûli, Muhammed Ali el-. *el-Hayâtu me'a Lugeateyn "es-Sünâiyyetu'l-Lugaviyye"*. Ürdün: Dâru'l-Felâh, 2002.
- Hûli, Muhammed Ali el-. *Mu'cem İlmi'l-Lugati'n-Nazari*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1982.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. 2. bs. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1952.
- Kıran, Zeynel, ve Ayşe Eziler Kıran. *Dilbilime Giriş*. 5. bs. Ankara: Seçkin Yayınları, 2018.
- Mahmûd, İbrahim Kâyed. "el-'Arabiyyetu'l-Fusha beyne'l-İzdivâciyyeti'l-Lugaviyye ve'l-Sünâ'iyyeti'l-Lugaviyye." *el-Mecelletu'l-İlmiyye li Câmi'ati'l-Melik Faysal* 3, no. 1 (2002): 53-108.
- Musa, Nihâd el-. "el-İzdivâciyye fi'l-'Arabiyye, Ma Kâne ve Ma Huve Kâin, ve Ma Yenbağî En Yekûn." İçinde *el-İzdivâciyye fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, 225. Ürdün: el-Câmiatu'l-Urduniyye, 1988.
- Râcihi, 'Abduh er-. *el-Luga ve 'Ulûmu'l-Muctema'*. 1. bs. Kahire: Dâru's-Sahâbe, 2012.
- Rân, Mahmûd es-Sa'. *İlmu'l-Luga, Mukaddime li'l-Kâri'i'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, ts.
- Vâfi, Ali Abdulvâhid. *el-Luga ve'l-Muctema'*. 4. bs. Kahire: Mektebetu Ukâz, 1983.
- Vardar, Berke. *Dilbilim Yazıları*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2001.
- Ya'kûb, Emil Bedî. *Fıkhu'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Hasa'isuha*. 1. bs. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1982.
- Zekeriyye, Michel. *Kadâya Elsuniyye Tatbikiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993.